

เกริ่นนำ

พระธรรมกীরติเป็นนักปราชญ์พุทธฝ่ายมหายานผู้ยิ่งใหญ่อีกท่านหนึ่ง สังกัดอยู่ในนิกายโยคจารหรือวิชยานวาท นับเป็นอาจารย์ท่านสำคัญและเป็นนักปรัชญาผู้มีชื่อเสียงของนิกายโยคจาร ความมีชื่อเสียงในฐานะเป็นนักคิดทางปรัชญาของท่านยังปรากฏ และเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่นักปราชญ์จนถึงทุกวันนี้

ความเป็นนักตรรกศาสตร์ผู้ยิ่งใหญ่ ซึ่งจัดอยู่ในชั้นอัจฉริยะที่ยากจะหาผู้ใดเสมอเหมือน ถูกให้เครดิตแก่พระธรรมกীরติ ท่านเป็นผู้สืบทอดมรดก (successor) ตรรกศาสตร์แนวพุทธมาจากพระทินนาคะ (หรือทิกนาคะหรือทิงนาคะ) เป็นผู้พัฒนาตรรกศาสตร์แนวพุทธของท่านพระทินนาคะให้พัฒนาก้าวหน้าและเป็นนักตรรกศาสตร์ชั้นอัจฉริยะ ด้วยเหตุนี้ ดร. สเตอ์บัตสกี (Dr. Stcherbatsky) จึงกล่าวยกย่องพระธรรมกীরติว่าเป็น “(ฮิมมานูเอล) คานท์แห่งอินเดีย”^๑ แม้แต่พวกพราหมณ์คู่แข่งของท่านก็ยังยอมรับพลังแห่งการให้เหตุผลทางตรรกศาสตร์ของท่านว่าเหนือกว่าพวกตนมาก

นอกจากเป็นนักปรัชญาและนักตรรกศาสตร์ชาวพุทธผู้ยิ่งใหญ่แล้ว พระธรรมกীরติยังเป็นนักประกาศเผยแพรศาสนาผู้ยิ่งใหญ่ (a great missionary) อีกด้วย

ชีวประวัติและผลงานตรรกศาสตร์แนวพุทธของท่านเป็นเรื่องน่าศึกษา ซึ่งผู้เขียนจะได้นำเสนอเรื่องราวชีวิตและผลงานของท่านแก่ท่านผู้อ่านต่อไป

ชีวประวัติ

๑. ชาติกุมิ

พระธรรมกীরติเป็นชาวอินเดียใต้โดยกำเนิด คือ ท่านเกิดที่หมู่บ้านชื่อติรูมาลัย (Tirumalayai) (ภาษาสันสกฤตเขียนเป็น “ตรีมาลัย”) หรือติรูมาไล (Tirumalai) (ตุรัมดีลละ?) ในอาณาจักรโจฬะทางอินเดียใต้ ท่านเกิดในสกุลพราหมณ์ บิดาเป็นพราหมณ์ชื่อโกรุนันทะ (Korunanda)^๒ ส่วนมารดาของท่านไม่ปรากฏว่าชื่ออะไร

^๑ P.V. Bapat (ed.), *2500 Years of Buddhism*. 1973. p. 198.

^๒ D.C. Ahir, *Buddhism in South India*. 1992. p. 129. ดูเปรียบเทียบใน TH. Stcherbatsky, *Buddhist Logic*. 1994. p. 34.
และใน [http://www.Theosophy Library Dharmakirti \(1\).htm](http://www.Theosophy Library Dharmakirti (1).htm).

^๓ P.V. Bapat (ed.), *op.cit.* p. 198.

^๔ D.C. Ahir, *op.cit.* p. 129.

ตามประวัติว่า พระธรรมกิติมีชีวิตอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ (คริสต์ศตวรรษที่ ๗)^๕ แต่พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ ละครคำ) กล่าวประมาณปีเกิดของพระธรรมกิติต่างออกไป โดยกล่าวว่าตกอยู่ “ประมาณ พ.ศ. ๑,๓๐๐ กว่า”^๖ แต่จะ “กว่า” ไปเท่าใด ท่านมิได้กล่าวไว้ ขณะที่ ดี.ซี. อหอร์ (D.C. Ahir) ออกตัวว่ายุคสมัยของพระธรรมกิติไม่ชัดเจนมากนัก แต่นักปราชญ์หลายท่านก็ลงความเห็นไว้ว่า “ท่านมีชีวิตอยู่ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๖๒๐-๖๗๐ (พ.ศ. ๑๑๖๓-๑๒๓๓)”^๗ ถ้าเราเชื่อตามทัศนะของ ดี.ซี. อหอร์ ว่าเป็นความจริง พระธรรมกิติก็จะมีชีวิตอยู่ในโลกเป็นเวลานานถึง ๗๐ ปี

๒. การศึกษาและการบวช

ตามประวัติว่า พระธรรมกิติตั้งแต่วัยเด็กมา ปรากฏว่าเป็นเด็กที่มีอัจฉริยภาพทางสติปัญญา (a boy of exceptional intellect) ท่านได้รับการศึกษาแบบพรหมณ์ตั้งแต่วัย ๗ ขวบ คือศึกษาพรหมณ์วิทยาในสกุลพรหมณ์ของบิดาของท่าน อันได้แก่คัมภีร์พระเวททั้ง ๔ (ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท และอถรรพเวท) และวรรณคดีที่เกี่ยวข้องกับพระเวทและที่ไม่เกี่ยวข้องอีกมากมาย จนกล่าวกันว่า ท่านเป็นผู้ที่เชี่ยวชาญในคัมภีร์พระเวทมาก นอกจากนี้ท่านยังศึกษาเล่าเรียน “ศิลป์” (arts) และ “ศาสตร์” (sciences) อื่นๆ อีกมากมาย จนกล่าวกันว่า เพียงอายุ ๑๖ ปี ท่านก็กลายเป็น “นักปราชญ์ผู้คงแก่เรียนที่ป่มเพาะความรู้เต็มที่” (a mature scholar)^๘

เมื่อเรียนจบพรหมณ์วิทยาและ “ศาสตร์” และ “ศิลป์” อื่นๆ ที่สามารถศึกษาเล่าเรียนได้ในสกุลพรหมณ์แล้ว เด็กหนุ่มธรรมกิติก็เริ่มสนใจในหลักพุทธศาสนา นำคัมภีร์พุทธบางคัมภีร์มาศึกษาอย่างละเอียดถี่ถ้วนทั่วก็ได้รับความแปลกใจปนความเลื่อมใสศรัทธา และขณะเดียวกันก็รู้สึกทุกข์ยากใจต่อลัทธิศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเดิมของตน จึงเปลี่ยนใจหันมานับถือพระพุทธศาสนา โดยเป็นอุบาสกนับถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะที่พึ่งที่ระลึก (a lay member to the Church) อยู่ก่อนต่อมาท่านได้บวชเป็นพระภิกษุในนิกายเถรวาทอยู่ทางอินเดียได้^๙

และต่อมาหลังจากที่พระธรรมกิติได้ได้วาทะอภิปรายทัตถทานการอภิปรายเหตุผลที่น่าเชื่อถือได้ของพวกนักปราชญ์ผู้คงแก่เรียนชาวฮินดูท้องถิ่นในเรื่องบางเรื่องแล้ว ท่านก็ถูกบังคับให้ต้องจากถิ่นบ้านเกิดเดินทางขึ้นไปยังภาคเหนือของอินเดียโบราณสมัยนั้น เหตุผลในการต้องจากถิ่นบ้านเกิดอินเดียได้เดินทางขึ้นเหนือไปยังมหาวิทยาลัยนาลันทา บางทีอาจเป็นเพราะท่านต้องการไปเรียนศิลปะของการได้วาทะและตรรกศาสตร์กับพระวสุพันธุหรือลูกศิษย์ของท่านก็ได้ การอภิปรายได้วาทะ

^๕ P.V. Bapat (ed.), *op.cit.* p. 198. D.C. Ahir, *op.cit.* p. 129.

^๖ พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ ละครคำ), *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย*, ๒๕๓๔, หน้า ๔๓๗.

^๗ D.C. Ahir, *op.cit.* p. 130.

^๘ [http://www.Theosophy Library Dharmakitti \(1\).htm](http://www.Theosophy Library Dharmakitti (1).htm).

^๙ สิริวิวัฒน์ คำวันธา, *พุทธศาสนาในอินเดีย*, ๒๕๔๕, หน้า ๑๗๗.

คัดค้านกับนักปราชญ์ผู้คงแก่เรียนชาวฮินดูท้องถิ่นในเรื่องบางเรื่องทีกล่าวถึงข้างต้นแล้วนั้น ทำให้ท่านรู้ตัวเองว่าท่านยังไม่เก่งพอในเรื่องศิลปะการได้วาทีและหลักตรรกศาสตร์ ดังที่ ทีเอช. สเชอร์บัตสกี (Th. Scherbatsky) กล่าวในเรื่องนี้ไว้ว่า โดยความปรารถนาจะไปเรียนกับลูกศิษย์โดยตรงของพระวสุพันธุ พระธรรมกীরติ “เดินทางมายังมหาวิทยาลัยนาลันทา”^{๙๙}

เมื่อเดินทางมายังมหาวิทยาลัยนาลันทา ซึ่งเป็นสถานศึกษาที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันในสมัยนั้น ในตอนนั้น พระธรรมปาละ (Dharmapāla) ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของพระวสุพันธุ เป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัย แม้ว่าท่านจะชรภาพมากแล้ว พระธรรมกীরติเข้าไปพบพระธรรมปาละ อธิการบดีของมหาวิทยาลัย (Sangasthavīra (Chief) of the Nalanda

พระธรรมกীরติ

Mahāvihāra) และได้รับการอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาตามหายาน สังกัดนิกายโยคอาจารย์หรือวิชญาณวาท โดยมีพระธรรมปาละเองเป็นอุปัชฌาย์ (เส้นสกฤตเรียกว่า อุปัชฌายะ)

พระธรรมกীরติเป็นผู้สนใจใคร่ศึกษาดรรกศาสตร์เป็นอย่างยิ่งในมหาวิทยาลัยนาลันทา แต่เพราะท่านพระธรรมปาละอธิการบดีมหาวิทยาลัย ชรภาพเกินไปที่จะทำการสอนสิ่งตรรกศาสตร์แก่พระธรรมกীরติ ซึ่งเป็นสัทธีวาริกของท่านเองได้ ทั้งพระทินนาคะ นักตรรกศาสตร์แนวพุทธผู้ยิ่งใหญ่ ซึ่งเป็นลูกศิษย์โดยตรงของพระวสุพันธุร่วมสำนักกับพระธรรมปาละก็มรณภาพไปเสียก่อน ท่านจึงไม่สามารถศึกษาวิชาศิลปะการได้วาทีและตรรกศาสตร์กับลูกศิษย์โดยตรงของพระวสุพันธุได้ ตามประวัติบอกว่า ในที่สุดพระธรรมกীরติจึงไปขอสมัครตัวเป็นศิษย์ของพระอิศวรเสนะ (Iśvarasena) ซึ่งเป็นลูกศิษย์โดยตรงของพระทินนาคะ นักตรรกศาสตร์หรือนักภิกษาวิธีผู้ยิ่งใหญ่ (a great logician) และศึกษาเล่าเรียนตรรกศาสตร์และหลักภิกษาวิธีภายใต้การแนะนำพำสอนของพระอิศวรเสนะ ตำราและวิธีการสอนของพระอิศวรเสนะ ก็คือ ให้พระธรรมกীরติฝึกฝนและอ่านงานเขียนพระทินนาคะในเรื่องเกี่ยวกับตรรกศาสตร์และภิกษาวิธีอย่างละเอียดทั่วถ้วน โดยเฉพาะคัมภีร์ประมาณสมุจจยะ โดยท่านจะคอยเป็นผู้แนะนำและอธิบายความให้พระธรรมกীরติเข้าใจอีกที

ตามประวัติกล่าวว่า ในการอ่านคัมภีร์ประมาณสมุจจยะอันมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีของพระทินนาคะเที่ยวแรก พระธรรมกীরติเข้าใจเนื้อหาของมันได้อย่างทะลุปรุโปร่งทันที อ่านเที่ยวที่ ๒ ท่านประเมินคุณค่าคัมภีร์ว่ามีเนื้อหายังไม่เป็นการเพียงพอ และอ่านในเที่ยวที่ ๓ ท่านกล่าววิพากษ์วิจารณ์คัมภีร์ประมาณสมุจจยะของพระทินนาคะอย่างกล้าหาญ แม้หลายคนจะมองการกระทำของพระธรรมกীরตินี้ว่าไม่เป็นการเคารพนับถือต่อพระทินนาคะผู้มรณภาพไปแล้ว แต่สำหรับท่านพระอิศวรเสนะแล้ว ท่านกลับรู้สึกยินดีและพอใจในความสามารที่แสดงออกครั้งนี้ในลูกศิษย์คนหนึ่งของท่าน

^{๙๙} Th. Scherbatsky, op.cit. p. 34.

สำหรับประวัติของพระธรรมกิริตiconนี้ ทีเอช. สเชอร์บัตสกี (TH. Scherbatsky) กล่าวไว้ด้วยว่า ในการเข้าใจระบบตรรกศาสตร์ของพระทินนาคะ พระธรรมกิริตีก้าวล้ำหน้าหน้าอาจารย์ของท่าน และพระอิศวรเสนะผู้เป็นอาจารย์เองก็ยอมรับว่า พระธรรมกิริติลูกศิษย์ของท่านเข้าใจพระทินนาคะผู้เป็นอาจารย์ของท่านมากกว่าตัวท่านเข้าใจเสียอีก^{๕๕}

ที่กล่าวมานี้คืออัจฉริยภาพทางการศึกษาและสติปัญญาของพระธรรมกิริตที่มีติดตัวมาตั้งแต่เกิด

๓. เกียรติประวัติในฐานะผู้พัฒนาระบบตรรกศาสตร์แนวพุทธต่อจากพระทินนาคะ

พระธรรมกิริต เป็นนักตรรกศาสตร์ผู้ยิ่งใหญ่ ซึ่งได้รับมรดกสืบทอดตรรกศาสตร์แนวพุทธของพระทินนาคะ (a successor of Dinnaga)^{๕๖} มาจากท่านพระอิศวรเสนะ ผู้เป็นลูกศิษย์โดยตรงของพระทินนาคะและเป็นอาจารย์ของท่านเอง ท่านพระธรรมกิริตเป็นนักตรรกศาสตร์ผู้ยิ่งใหญ่ในฐานะเป็นผู้พัฒนาระบบตรรกศาสตร์แนวพุทธของพระทินนาคะให้สมบูรณ์แบบ และพัฒนาให้ก้าวหน้ากว่าที่พระทินนาคะได้ทำได้

จากประวัติของพระธรรมกิริตiconว่าด้วยการศึกษา จะเห็นว่าเมื่อท่านได้ศึกษาและอ่านผลงานตรรกศาสตร์และวิชาวิธีของพระทินนาคะ โดยเฉพาะคัมภีร์ประมาณสมุจจยะแล้ว พระธรรมกิริตเข้าใจเนื้อหาของคัมภีร์อย่างทะลุปรุโปร่ง และเห็นว่าระบบตรรกศาสตร์แนวพุทธที่พระทินนาคะเขียนไว้ยังมีเนื้อหายังไม่สมบูรณ์เพียงพอ และได้วิพากษ์วิจารณ์เนื้อหาของคัมภีร์ให้พระอิศวรเสนะผู้เป็นอาจารย์ของตนรับฟัง พระอิศวรเสนะเห็นลูกศิษย์วิพากษ์วิจารณ์เนื้อหาตรรกศาสตร์แนวพุทธในคัมภีร์ตรรกศาสตร์ของพระทินนาคะผู้เป็นอาจารย์ของตนได้อย่างมีเหตุมีผลน่ารับฟัง ก็มิได้โกรธ แต่กลับยินดีพอใจในความสามารถของลูกศิษย์มาก และแนะนำให้พระธรรมกิริตแต่งอรรถกถาแก้คัมภีร์ประมาณสมุจจยะของพระทินนาคะ เพื่อให้ระบบตรรกศาสตร์แนวพุทธมีเนื้อหาครบถ้วนสมบูรณ์ขึ้น^{๕๗}

ตามประวัติกล่าวว่า หลังจากรับคำของอาจารย์แล้วท่านพระธรรมกิริตiconไปนั่งทำสมาธิจนได้สมาธิขั้นแน่วแน่ (deep meditation) และได้เห็นภาพพระอภิชัยพุทธเจ้า ผู้ซึ่งได้ให้พรแก่ท่านให้ทำงานแต่งอรรถกถาสำเร็จด้วยเสียงอันลึกลับ ๓ ครั้ง จากนั้นมาท่านก็เริ่มเขียนผลงานเกี่ยวกับตรรกศาสตร์แนวพุทธที่ยิ่งใหญ่ในรูปแบบคาถาช่วยจำ (mnemonic verse) เป็นอรรถกถาที่สมบูรณ์และเพิ่มเสริมให้กว้างออกคัมภีร์หนึ่งแก้คัมภีร์ประมาณสมุจจยะของพระทินนาคะ และเขียนคัมภีร์ตรรกศาสตร์อื่นๆ และนี่ก็คือเกียรติประวัติในฐานะผู้พัฒนาระบบตรรกศาสตร์แนวพุทธในประวัติศาสตร์ตรรกศาสตร์แนวพุทธ (Buddhist logic) ของพระธรรมกิริตicon

^{๕๕} Ibid.

^{๕๖} P.V. Bapat (ed.), *op.cit.* p.198.

^{๕๗} [http://www.Theosophy Library Dharmakirti \(1\).htm](http://www.Theosophy Library Dharmakirti (1).htm).

๔. การประกาศเผยแผ่ศาสนาและการอภิปรายได้วาที่สาธารณะ

หลังจบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยนาลันทาแล้ว ชีวิตที่เหลืออยู่ของพระธรรมกิริติถูกใช้ไปอย่างมีประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาตามปกติ เจกเช่นนักปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ท่านอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นการเขียนคัมภีร์ตรรกศาสตร์ การสั่งสอนลูกศิษย์ลูกหา และประชาชนผู้เลื่อมใส การอภิปรายได้วาที่สาธารณะ และการประกาศเผยแผ่ศาสนาอย่างกระตือรือร้น

พระธรรมกิริติได้ชื่อว่าเป็น “นักประกาศเผยแผ่ศาสนาผู้ยิ่งใหญ่” ท่านหนึ่ง (a great missionary)^{๙๔} ทั้งนี้ก็เพราะท่านได้เดินทางท่องเที่ยวไปทั่วอินเดีย และพยายามจะสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้กลับคืนมาอีกครั้งแก่พระพุทธศาสนา ซึ่งในเวลานั้นกำลังขยายวงแห่งความสูญเสื่อมไปจากอินเดีย โดยทำทุกๆ วิธีที่ท่านจะสามารถทำได้ โดยเฉพาะผ่านแนวคิดทางปรัชญาของสำนักโยคจาร แม้ว่าจะขอบเขตและความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ของการประกาศเผยแผ่ศาสนาที่ท่านกระทำจะสามารถระงับยับยั้งความเสื่อมสูญของพระพุทธศาสนาในอินเดียได้บ้าง แต่กระนั้นก็ไม่สามารถหยุดยั้งกระบวนการแห่งความเสื่อมสูญที่โถมทับเข้าใส่พระพุทธศาสนาในแผ่นดินถิ่นเกิดได้ พระพุทธศาสนาในอินเดียใกล้ถึงคราวชะตาขาด ถึงจะมีนักประกาศเผยแผ่ศาสนาที่มีพรสวรรค์มากมายขนาดไหน ก็ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงการแล่นไปของประวัติศาสตร์ได้ ยุคสมัยของท่านกุมาริละ (Kumarila) และท่านสังกรากจารย์ (Śāṅkarācārya) ซึ่งเป็น ๒ ผู้ยิ่งใหญ่แห่งการฟื้นฟูศาสนาพราหมณ์และเป็นศัตรูคู่แค้นของพระพุทธศาสนา ซึ่งก็กำลังคืบคลานเข้าใกล้เข้ามา ต้องเข้าใจไว้ด้วยว่าพระพุทธศาสนาในยุคสมัยของพระธรรมกิริติไม่ได้อยู่ในภาวะมีอำนาจ แต่กำลังอยู่ในช่วงขาลง มันมิได้เจริญรุ่งเรืองในระดับเดียวกันกับสมัยของนักปราชญ์ ๒ พี่น้อง คือ พระอสังคะและพระวสุพันธ์ุ

ความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ในฐานะนักคิดทางปรัชญาคนหนึ่ง (a philosophical thinker) ปรากฏชัดที่ละน้อยแก่หมู่ลูกศิษย์ของท่านเอง โดยเฉพาะลูกศิษย์ที่เป็นพระภิกษุ เวลาได้ฟังสูงนั้ให้ทุกคนเห็นว่า บางทีพระธรรมกิริติจะเป็นเพียงนักวิภาษวิธีชาวพุทธท่านเดียว ที่สามารถเทียบเท่าท่านสังกรากจารย์ (śāṅkarācārya) นักปรัชญาอินเดียสมัยกลางและนักบวชฮินดู เพราะมีตำนานอันชวนให้สงสัยเรื่องหนึ่งเล่าไว้ว่า ท่านพระธรรมกิริติได้มีชัยชนะเหนือท่านสังกรากจารย์ในการอภิปรายได้วาที่สาธารณะกันทางศาสนา-ปรัชญา มีเรื่องเล่าตามประเพณีความเชื่อเรื่องหนึ่งด้วยว่า ท่านได้อภิปรายได้วาที่สาธารณะกับกุมาริละและเป็นฝ่ายได้รับชัยชนะ แม้จะมีข้อมูลหลักฐานน้อย แต่เป็นไปได้ที่ว่าท่านพระธรรมกิริติได้เอาชนะการอภิปรายได้วาที่ และสามารถทำให้บุตรของ

^{๙๔} D.C. Ahir, op.cit. p. 130.

ภคตอาจารย์ (Bhāṭṭācārya) ผู้เชื่อมั่นว่าเป็นการกลับชาติมาเกิดใหม่ของท่านคังกราจารย์ ให้เปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนา

๕. การท่องเที่ยวอภิปรายโต้วาทีกับพวกเดียรถีย์และบัณฑิตปลายชีวิต

ในการอภิปรายโต้วาทีกัน พระธรรมกิริติตั้งใจจำกัดตัวท่านเองที่จะมีกิจกรรมการอภิปรายโต้วาทีกุเฉพาะกับพวกเดียรถีย์นักบวชหรือคนนอกศาสนาเท่านั้น ทั้งนี้ก็เพราะท่านมีความรู้ดีในหลักวิชาการที่มีใช้พุทธศาสนาอยู่มาก ท่านต้องการจะใช้ความรู้ที่ท่านมีทั้งพุทธศาสตร์และมีใช้พุทธศาสตร์ไปในการปราบนักบวชหรือคนนอกศาสนาและตั้งให้เปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนา

แม้ว่าทักษะความชำนาญทางวิชาการวิธี (dialectical skills) และความรักในความถูกต้องอันไม่มีต่างหรือของ ท่านได้รับการประเมินผลอย่างสูงที่มหาวิทยาลัยยาลันทา แต่กระนั้นงานเขียนต่างๆ ของท่านก็กลับไม่ได้รับความสนใจใคร่ศึกษาจากหมู่ลูกศิษย์ของท่านเท่าที่ควร ทั้งนี้และทั้งนั้นก็เป็นเพราะไม่มีใครสามารถเข้าใจเนื้อหาของคัมภีร์ที่อาจารย์ได้แต่งเอาไว้ได้อย่างเต็มที่ ด้วยเป็นเพราะเหตุดังนี้พระธรรมกิริติจึงรู้สึกท้อถอยและเศร้าใจต่อการเขียนคัมภีร์ และในที่สุดท่านจึงตัดสินใจเลิกเขียนคัมภีร์และออกเดินทางท่องเที่ยวไปตามที่ต่างๆ ทั่วอินเดีย เพื่อการอภิปรายโต้วาทีกับพวกเดียรถีย์ (tirthikas) ผู้ทรงความรู้ ที่จัดขึ้นในราชสำนัก (courts) และตามศูนย์รวมนักปราชญ์ผู้คงแก่เรียนต่างๆ (scholarly centres)

เมื่อพระธรรมกิริติเดินทางท่องเที่ยวมายังแคว้นกาลิงคะ (Kālinga) ท่านได้สร้างวัดขึ้นแห่งหนึ่งในแคว้นนี้และพำนักจำพรรษาอยู่ ณ สถานที่นั้นท่านได้อบรมสั่งสอนลูกศิษย์ลูกหาหมู่ใหญ่อยู่ ณ ที่นั่น จนกระทั่งท่านมรณภาพ ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าพระธรรมกิริติ นักปราชญ์พุทธฝ่ายมหายานผู้ยิ่งใหญ่ท่านนี้มีมรณภาพอยู่ในแคว้นกาลิงคะ (โอริสสา) ณ วัดที่ท่านเองสร้างขึ้น อยู่รายล้อมด้วยหมู่ลูกศิษย์ลูกหาของท่านมากมาย

ตามที่ท่านตารนาถ (Taranatha) กล่าวไว้^{๑๕} หลังจากที่พระธรรมกิริติมรณภาพแล้ว ฝนดอกไม้ได้ตกลงมาในช่วงพิธีฌาปนกิจศพของท่าน และผู้คนได้ยินเสียงดนตรีสวรรค์ที่แสนไพเราะบรรเลงอยู่เป็นเวลา ๗ วันหลังพิธีฌาปนกิจศพ อัฐิธาตุของท่านกลายเป็นธาตुकกลมโปร่งใส (a crystal orb) และถูกเก็บรักษาไว้ในแคว้นกาลิงคะเป็นเวลานานหลายปี

๖. บุคลิกลักษณะนิสัย

ตามประวัติว่าพระธรรมกิริติเป็นผู้มีบุคลิกลักษณะส่วนตัวเป็นคนมีทิฐิมานะสูง (very proud) มีความเชื่อมั่นในตัวเอง (self-reliant) มีใจเต็มไปด้วยความดูหมิ่นเหยียดหยามมนุษยชาติธรรมดา (full of contempt for ordinary mankind) และมีความเป็นนักปราชญ์ผู้คงแก่เรียนชั้นยอด (sharp scholarship) ท่านตารนาถ (Taranatha) เขียนไว้ว่า “เมื่อพระธรรมกิริติเขียนผลงานที่ยิ่งใหญ่ของ

^{๑๕} [http://www.Theosophy Library Dharmakirti \(1\).htm](http://www.Theosophy Library Dharmakirti (1).htm).

ท่านแล้วเสร็จ ท่านได้แสดงให้เห็นมโนทัศน์ที่ดี แต่กระนั้นท่านก็ไม่ได้รับการประเมินค่าคัมภีร์และเจตจำนงที่ดีต่อคัมภีร์ที่ท่านเขียนเสร็จแล้วนี้ ท่านบ่นว่าอย่างรุนแรงต่อสติปัญญาอันต่ำต้อย (โง่) ของบัณฑิตเหล่านั้นและความอิจฉาริษยาของพวกเขา”^{๓๖}

มีรายงานด้วยว่า ในตอนนั้นพวกบัณฑิตศัตรูของท่านผูกโบไม้ที่จารึกคัมภีร์ของท่านติดกับทางสุนัขแล้วไล่ให้มันวิ่งไปตามท้องถนน ซึ่งทำให้โบไม้เหล่านั้นขาดกระจัดกระจายไป แม้บัณฑิตทั้งหลายจะทำดังนั้นเพื่อประสงค์ความยากในการเขียนงานของท่าน แต่กระนั้นพระธรรมกิริติก็กล่าวว่ “เจกเช่นสุนัขตัวนี้วิ่งไปตามถนนทุกตรอกซอกซอยฉันใด คัมภีร์ของฉันก็จะเป็นที่รู้จักกันไปทั่วโลกอันนั้น”

ผลงาน

พระธรรมกิริติได้เขียนคัมภีร์ตรรกศาสตร์ไว้ ๗ คัมภีร์ซึ่งรู้จักกันดีว่าเป็น “ตำรา ๗ เล่ม” คัมภีร์เหล่านี้ได้กลายเป็นงานพื้นฐาน (mūla) ที่ชาวพุทธในอินเดียใช้สำหรับศึกษาตรรกศาสตร์และใช้แทนที่คัมภีร์ของท่านพระทินนาคะ แม้ว่าคัมภีร์ทั้ง ๗ คัมภีร์ที่พระธรรมกิริติเป็นผู้เขียน แต่เดิมแล้วจะถูกปรับปรุงในฐานะเป็นอรรถกถาที่มีรายละเอียดแก่คัมภีร์ของพระทินนาคะก็ตาม

คัมภีร์ตรรกศาสตร์ทั้ง ๗ คัมภีร์นี้จะกล่าวถึงข้างล่าง ส่วนใหญ่ว่าด้วยทฤษฎีความรู้ทางพระพุทธศาสนา (the Buddhist theory of knowledge) และแสดงถึงความคงแก่เรียนและความคิดที่ลึกซึ้งของพระธรรมกิริติ งานเขียนเหล่านี้ของพระธรรมกิริติทำเครื่องหมายจุดสุดยอดสูงสุด ที่พระพุทธศาสนายุคต่อมาถึงได้ในการครุ่นคิดถึงความจริงทางญาณวิทยา และที่ได้ในการพัฒนานายยศาสตร์ (ตรรกศาสตร์) ทั่วๆ ไปในอินเดีย

ต่อการศึกษาแล้วพระธรรมกิริติมีคำริว่า การศึกษาตรรกศาสตร์ (logic) และญาณวิทยา (epistemology) ต้องถูกแทนที่ปรัชญาโบราณของพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม

คัมภีร์ ๗ คัมภีร์ที่พระธรรมกิริติเป็นผู้เขียนขึ้น ก็คือ

๑) ประมาณวารติกะ

คัมภีร์ประมาณวารติกะนี้เป็นคัมภีร์หลัก (chief) ถือว่าเป็นส่วนร่างกาย (body) ของระบบตรรกศาสตร์แนวพุทธ ส่วนอีก ๖ คัมภีร์ที่เหลือถือว่าเป็นส่วนองค์ประกอบ (subsidiary) คือเป็น “เท้า ๖ เท้า” (six feet) ของระบบตรรกศาสตร์แนวพุทธ

ประมาณวารติกะเป็นคัมภีร์ที่พระธรรมกิริติเขียนขึ้นในรูปแบบคาถาช่วยจำ (mnemonic verse) ประกอบด้วยคาถาประมาณ ๒,๐๐๐ คาถา (stanza) และแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๔ บท คือ บทที่ ๑ ว่าด้วยการอนุมาน (inference) บทที่ ๒ ว่าด้วยความสมเหตุสมผลของความรู้ (validity of knowledge) บทที่ ๓ ว่าด้วยการรับรู้ทางประสาทสัมผัส & (sense-perception) และบทที่ ๔ ว่าด้วยตรรกบท (syllogism)

^{๓๖} ช้างโม TH. Stecherbatsky. op.cit. p. 36.

๒) ปริมาณวินิจัยะ

คัมภีร์ปริมาณวินิจัยะเป็นงานที่พระธรรมกิติเขียนย่อเนื้อหาคัมภีร์ประมาณวารติกะให้สั้นเข้า และเขียนเป็นแบบทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ในส่วนที่เป็นคาถาร้อยกรองจะพบว่า มากกว่าครึ่งถูกยืมมาจากคัมภีร์ประมาณวารติกะ เนื้อหาของคัมภีร์นี้แบ่งออกเป็น ๓ บท คือ บทที่ ๑ ว่าด้วยการรับรู้ทางประสาทสัมผัส (sense-perception) บทที่ ๒ ว่าด้วยการอนุมาน (inference) และบทที่ ๓ ว่าด้วยตรรกบท (syllogism)

๓) นยายพินทุ

คัมภีร์นยายพินทุเป็นงานที่พระธรรมกิติเขียนย่อคัมภีร์ประมาณวารติกะให้สั้นยิ่งขึ้นอีก เนื้อหาของคัมภีร์นี้แบ่งออกเป็น ๓ บท คือ บทที่ ๑ ว่าด้วยการรับรู้ทางประสาทสัมผัส (sense-perception) บทที่ ๒ ว่าด้วยการอนุมาน (inference) และบทที่ ๓ ว่าด้วยตรรกบท (syllogism)

๔) สัมพันธปริกษา

คัมภีร์สัมพันธปริกษาเป็นงานที่พระธรรมกิติเขียนเป็นแบบบทความสั้นๆ ว่าด้วยการตรวจสอบปัญหาความสัมพันธ์ต่างๆ ในทางตรรกศาสตร์ พร้อมทั้งให้ความคิดเห็นส่วนตัวของผู้เขียนคัมภีร์ในเรื่องดังกล่าวไว้ด้วย

๕) เหตุพินทุ

คัมภีร์เหตุพินทุเป็นงานที่พระธรรมกิติเขียนว่าด้วยการแบ่งการให้เหตุผลทางตรรกศาสตร์ออกเป็นประเภทต่างๆ

๖) โจทนาประภระณะ

คัมภีร์โจทนาประภระณะหรือที่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “วาทนยายะ”^{๑๑} เป็นตำราที่พระธรรมกิติเขียนว่าด้วยศิลปะของการดำเนินการหรือปฏิบัติการอภิปรายโต้ว่าที่

๗) สันตทานนตรสัทธิ

คัมภีร์สันตทานนตรสัทธิ หรือที่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “สมมานันตรสัทธิ”^{๑๒} เป็นตำราที่พระธรรมกิติเขียนว่าด้วยความเป็นจริงแห่งจิตอื่นๆ ซึ่งดำเนินไปแย้งต่อลัทธิที่ยืนยันว่า ตัวของตัวเองมีอยู่จริงและพิสูจน์ได้ (solipsism)

ผลงานของพระธรรมกิติทั้ง ๗ คัมภีร์ที่กล่าวถึงแล้วข้างบน เดิมทีเขียนเป็นภาษาสันสกฤต แต่ก็น่าเสียดายว่า ต้นฉบับเดิมที่เป็นภาษาสันสกฤตสูญหายไปเกือบหมดในอินเดีย ยกเว้นเฉพาะคัมภีร์นยายพินทุเท่านั้นที่ยังมีต้นฉบับเดิมอยู่ และก็นับเป็นเวลานานในอินเดียสมัยใหม่ที่ไม่มีใครรู้จักผลงานอื่นๆ ของพระธรรมกิติเลย ยกเว้นคัมภีร์นยายพินทุ แต่ก็ให้รู้สึกเป็นหนี้บุญคุณนักปราชญ์ชาวอิตาเลียมที่เก็บรักษาผลงานของพระธรรมกิติเอาไว้ โดยบางคัมภีร์ก็มีเก็บรักษาไว้ในรูปแบบภาษาสันสกฤตดั้งเดิม แต่กระนั้นทุกคัมภีร์ก็มีเก็บรักษาไว้ในรูปแบบแปลเป็นภาษาอิตาเลียม ทำให้รู้สึกขอบคุณมหาบัณฑิตราหุลสังกฤตยยัน (Mahapandita Rahul Sankrityayan) ผู้เดินทางเสียดันตรายหลายครั้งไปยังอิตาเลียมและ

^{๑๑} P.V. Bapat (ed.), *op.cit.* p. 199 ; D.C. Ahir, *op.cit.* p. 130.

^{๑๒} *Ibid.*

นำคัมภีร์ที่พระธรรมกิริติเขียนไว้เป็นภาษาสันสกฤตบางคัมภีร์กลับมายังอินเดีย พร้อมกับอรรถกถา แก่คัมภีร์เหล่านั้น

การที่ท่านมหาบัณฑิตราหุล สังกฤตยยัน ค้นพบต้นฉบับภาษาสันสกฤตของคัมภีร์ ประมาณวารตีกะของพระธรรมกิริติในธิเบตและนำกลับมาอินเดีย ไม่เพียงเป็นประโยชน์แก่ พระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นประโยชน์แก่ตรรกศาสตร์อินเดีย โดยเฉพาะตรรกศาสตร์แนวพุทธ ด้วย

ข้อสรุปและข้อสังเกต

ก่อนจะจบในส่วนของชีวประวัติและผลงานของพระธรรมกิริตินี้ ผู้เขียนใคร่ให้ข้อสรุปและ ข้อสังเกตบางประการไว้ ดังนี้

๑. ชาติภูมิของพระธรรมกิริติค่อนข้างชัดเจน แต่ก็มีปัญหาอยู่บ้างในเรื่องยุคสมัยเกิดของท่านว่าเกิดในสมัยใดกันแน่ นักวิชาการมักกล่าวว่าคุณเกิดอยู่ในคริสต์ศตวรรษที่ ๗ หรือ พุทธศตวรรษที่ ๑๓ แต่ทัศนะนี้ก็มีได้เป็นอันยุติเพราะมีนักวิชาการมากมายที่มีทัศนะเป็นอื่น บางท่าน เช่น ดี.ซี. อหอร์ (D.C. Ahir) มีความเห็นว่า “ท่านมีชีวิตอยู่ตั้งแต่ปีค.ศ. ๖๒๐-๖๙๐ (พ.ศ. ๑๑๖๓-๑๒๓๓)”

๒. พระธรรมกิริติเป็นผู้มีอัจฉริยภาพทางสติปัญญามาตั้งแต่เด็ก ท่านมีความรู้ทั้งศาสตร์ ทางโลกและศาสตร์ทางศาสนา ตลอดจนมีความรู้ทั้งวิชาการที่เป็นพุทธศาสตร์และมีใช้พุทธศาสตร์ ซึ่งทำให้ท่านมีความแก่วัยในกาารอภิปรายได้ว่าที่ และถึงกับจำกัดการอภิปรายได้ว่าที่ของท่าน เฉพาะกับพวกเดียรถีย์ (พวกคนนอกศาสนา) เท่านั้น

๓. เมื่ออ่านมาถึงตอนที่ว่าด้วยบุคลิกลักษณะนิสัยส่วนตัวของพระธรรมกิริติ จะพบว่า ท่านเป็นคนมีทิฐิสูง มี ความเชื่อมั่นในตัวเอง และมีใจดูหมิ่นเหยียดหยามมนุษย์ชาติ ท่านอื่นที่ด้อยกว่า ที่เป็นดังนี้ไม่ต้องสงสัยเลยว่าเป็นเพราะท่านเป็นนักปราชญ์ผู้คงแก่เรียนชั้นยอด มีความรู้ทั้งศาสตร์ทางโลกและศาสตร์ทางศาสนา มีความรู้ทั้งวิชาการที่เป็นพุทธศาสตร์และมีใช้ พุทธศาสตร์และมีความสามารถในการแต่งคัมภีร์ด้วย บุคลิกลักษณะนิสัยทั้ง ๓ ประการเหล่านี้ ใช้จะมีเฉพาะแก่พระธรรมกิริติเท่านั้น แต่อาจพบได้ในนักปราชญ์ผู้คงแก่เรียนที่มีความรู้ระดับ ปริญญาสูงๆ ในสังคมบ้านเราทั่วไป ยิ่งมีความรู้สูงมากก็ยิ่งดูมีบุคลิกลักษณะนิสัยทั้ง ๓ นี้ คือ ความมีทิฐิสูง ความมีความเชื่อมั่นในตัวเองสูง และความมีใจดูหมิ่นเหยียดหยามคนอื่นที่ ต่ำกว่าในตัวเองมากเกือบจะทุกท่านเชกเช่นพระธรรมกิริติ ซึ่งลักษณะนิสัยเช่นนี้ถ้ามีมากเกินไปอาจ เป็นผลเสียได้ ลักษณะนิสัยข้อที่ ๓ คือ ความมีใจดูหมิ่นเหยียดหยามคนอื่นที่ต่ำกว่า เป็น ลักษณะนิสัยที่ไม่สมควรสร้างให้เกิดมีในตัวนักปราชญ์ทั้งหลาย

๔. ต้องยอมรับว่าพระธรรมกิริติเป็นนักวิชาชวีและนักตรรกศาสตร์ที่มีทักษะสูง คัมภีร์ที่ ท่านแต่งเป็นงานที่จัดอยู่ในชั้นเยี่ยมยอด แต่กระนั้นก็ดูจะมีเนื้อหายากจะเข้าใจ ดังนั้นลูกศิษย์ของ ท่านจึงไม่ค่อยมีใครสนใจใครศึกษาเท่าที่ควร และที่ศึกษาก็ไม่มีใครเข้าใจระบบตรรกศาสตร์ของ อาจารย์ได้อย่างเต็มที่ จึงไม่มีลูกศิษย์คนไหนได้รับความไว้วางใจให้เป็นผู้สืบต่อคัมภีร์ตรรกศาสตร์

ของอาจารย์ ซึ่งอันนี้ทำให้พระธรรมกิริติรู้สึกท้อถอยในการแต่งคัมภีร์และรู้สึกเศร้าใจ

๕. ในการศึกษาชีวประวัติและผลงานของพระธรรมกิริติ จะพบว่าพระธรรมกิริติเป็นคนเก่ง และมีอัจฉริยภาพในด้านการแต่งคัมภีร์อย่างยิ่ง คัมภีร์ที่ท่านแต่งขึ้นได้รับการยกย่องว่าเป็นคัมภีร์ที่ยิ่งใหญ่ เป็นคัมภีร์ตรรกศาสตร์แนวพุทธที่สมบูรณ์แบบเหนือคัมภีร์ตรรกศาสตร์แนวพุทธที่อาจารย์โดยอ้อมของท่าน คือ พระทินนาคะแต่งไว้ จนชาวพุทธในธิเบตใช้คัมภีร์ตรรกศาสตร์ของท่านเป็นตำราพื้นฐานในการศึกษาตรรกศาสตร์แทนที่คัมภีร์ตรรกศาสตร์ของพระทินนาคะ ซึ่งอันนี้นับเป็นเกียรติประวัติที่นายยก่องในความเป็นนักปราชญ์ของพระธรรมกิริติ ในฐานะผู้พัฒนาตรรกศาสตร์แนวพุทธต่อจากพระทินนาคะอาจารย์โดยอ้อมของท่านให้สมบูรณ์ขึ้น